

รูปแบบการจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมสำหรับผู้สูงอายุ MODEL OF PARTICIPATORY LEARNING ACTIVITIES FOR THE ELDERLY

ผู้วิจัย

กฤษณพันธ์ เพ็งศรี¹

Krisanapan Pengsri

กรรมการควบคุม

รศ.ดร. สนอง โลहितวิเศษ²

ว่าที่ร้อยตรี ดร. มนัส บุญประกอบ³

ดร. ปาน กิมปี⁴

Advisor Committee

Assoc.Prof.Dr. Snong Lohitwisas

Dr. Manat Boonprakob

Dr. Pan Kimpee

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1. สร้างรูปแบบการจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมสำหรับผู้สูงอายุ 2. ประเมินรูปแบบการจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมสำหรับผู้สูงอายุ กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย คือ 1) กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ตอบแบบสัมภาษณ์เพื่อศึกษาสำรวจสภาพปัญหาและความต้องการในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมสำหรับผู้สูงอายุ จำนวน 60 คน และ 2) กลุ่มตัวอย่างที่ใช้เพื่อการทดลองแบ่งเป็น 2 กลุ่ม ใช้วิธีเลือกแบบเจาะจง โดยเลือกผู้สูงอายุ ที่เป็นสมาชิกชมรมผู้สูงอายุ ที่อาศัยอยู่ในเขตเทศบาลเมืองอโยธยา อำเภอพระนครศรีอยุธยา จำนวน 30 คน และที่อาศัยอยู่ในเขตชนบทตำบลขวัญเมือง อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา จำนวน 30 คน รวม 60 คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบสัมภาษณ์ แบบทดสอบวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนก่อนเรียนและหลังเรียน แบบบันทึกผลการปฏิบัติงานหรือกิจกรรมกลุ่ม แบบสังเกตพฤติกรรม

การเข้าร่วมกิจกรรมการเรียนรู้ และแบบสอบถามความพึงพอใจ ดำเนินการทดลองแล้วเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยตนเอง สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล ได้แก่ ความถี่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย (Mean) ค่าความเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) การทดสอบค่าที (t-test)

ผลการวิจัยพบว่า

1. ผลการสร้างรูปแบบการจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมสำหรับผู้สูงอายุ ประกอบด้วย 5 ขั้นตอน คือ 1) ขั้นการมีส่วนร่วมวางแผน 2) ขั้นการเตรียมการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ 3) ขั้นการออกแบบการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ 4) ขั้นการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ 5) ขั้นการประเมินผลการเรียนรู้

2. ผลการประเมินรูปแบบการจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมสำหรับผู้สูงอายุ พบว่า 1) ผู้สูงอายุในเขตเทศบาลเมืองอโยธยา และผู้สูงอายุที่อยู่ในชนบทตำบลขวัญเมือง มีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน หลังเรียนสูงกว่าก่อนเรียน และผู้สูงอายุในเขตเทศบาลเมืองอโยธยา มีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน ก่อนเรียนและหลังเรียน สูงกว่าก่อน

¹นิสิตระดับดุษฎีบัณฑิต การศึกษาผู้ใหญ่ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

²อาจารย์ประจำคณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

³อาจารย์ประจำสำนักวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

⁴หัวหน้าหน่วยศึกษานิสิต โครงการศึกษานอกโรงเรียน

เรียนและหลังเรียน ของผู้สูงอายุที่อยู่ในชนบทตำบล
ขวัญเมือง แตกต่างอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05
2) ผู้สูงอายุในเขตเทศบาลเมืองอโยธยาและผู้สูงอายุที่อยู่ใน
ในชนบทตำบลขวัญเมือง มีพฤติกรรมการเข้าร่วม
กิจกรรมการเรียนรู้ ได้แก่ ความกระตือรือร้น
ความรับผิดชอบ การให้ความร่วมมือ การแสดงความคิดเห็น
การตอบคำถาม ผ่านตามเกณฑ์ที่กำหนดไว้คือ
ร้อยละ 80 ขึ้นไป 3) ผู้สูงอายุในเขตเทศบาลเมือง
อโยธยาและผู้สูงอายุที่อยู่ในชนบทตำบลขวัญเมือง มี
การปฏิบัติกิจกรรมกลุ่ม ได้แก่ กระบวนการวางแผนการ
เตรียมวัสดุอุปกรณ์ การปฏิบัติงานตามขั้นตอน การ
ประเมินชิ้นงาน การตรงต่อเวลา และการรายงานผล มี
ค่าเฉลี่ยสูงกว่าร้อยละ 80 ขึ้นไป 4) ผู้สูงอายุที่อยู่ในเขต
เทศบาลเมืองอโยธยาและที่อยู่ในชนบทตำบลขวัญเมือง
มีความพึงพอใจต่อการจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบมี
ส่วนร่วมสำหรับผู้สูงอายุอยู่ในระดับมากที่สุด

คำสำคัญ : รูปแบบการจัดกิจกรรมการเรียนรู้
การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม การเรียนรู้สำหรับผู้สูงอายุ
ชมรมผู้สูงอายุ

ABSTRACT

The objectives of this study were to construct and evaluate the effectiveness of the framework for the organization of the participatory learning activities for the elderly.

The samples consisted of 60 respondents to the questionnaire to survey the nature of the problems and needs for the organization of the participatory learning activities for the elderly and another 60 research participants who were divided into 2 groups for experimenting. Thirty participants were purposively selected

from members of the Elderly People Club who resided in the Muang Ayodhya Municipality and another 30 from the rural area of Khwan Muang Tambon, Bangpahan Amphur, Ayutthaya. The instruments in the study were a questionnaire, the pretest and posttest, a result record form of group activity, a participatory behavior observation form for the elderly, and the satisfaction questionnaire. The statistics used for the data analysis were frequency, percentage, mean, standard deviation, and t-test.

The research findings were as follows:

1. Procedures in the framework consisted of 5 steps: participation, preparation of the organization of the learning activities, design of the learning activity organization, organization of the learning activities, and evaluation. The framework constructed was both appropriate and practical for the organization of the participatory learning activities for the elderly.

2. The results of the evaluation of the organization of the participatory learning activities for the elderly 1) The results between the pretest and posttest between the elderly in the municipality and the rural area were statistically significant at the level of .05 2) Participants from both groups passed all participation criteria (enthusiasm, responsibility, cooperation, expression of opinions, and responses to queries) in the behavior observation form, obtaining at least 80% from the total score. 3) Participants from both groups also obtained at least 80% of the total

scores in all criteria for group activity performances, including preparatory process, material preparation, step-by-step execution, product evaluation, punctuality, and result report.

4) Participants from both groups indicated the highest satisfaction level towards the framework.

Keywords : Model for learning activities, Learning participation, Learning for the elderly, Elderly club.

บทนำ

ผู้สูงอายุเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญยิ่งในการพัฒนาประเทศชาติบ้านเมืองมาในอดีต เป็นผู้มีความรู้ความสามารถ มีประสบการณ์และทักษะชีวิตมาก่อน พัฒนาชาติให้มีความเจริญก้าวหน้ามั่นคง ทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจและสังคมมาจนถึงทุกวันนี้ ปัจจุบันผู้สูงอายุในประเทศไทยมีปริมาณเพิ่มมากขึ้นทุกปี อันเนื่องมาจากวงการแพทย์เจริญก้าวหน้าขึ้น การดูแลสุขภาพที่ดีขึ้น ทำให้ประชาชนมีอายุยืนยาวมากขึ้น เมื่ออายุมากขึ้นความเสื่อมโทรมของสังขารก็มากขึ้น สุขภาพเสื่อมถอยลง ยิ่งถ้าสุขภาพไม่ดีช่วยเหลือตัวเองไม่ได้จำเป็นต้องมีคนคอยดูแลถึงสองคนเพื่อผลิตเปลี่ยนกัน ในเรื่องการดูแลและคุ้มครองสิทธิของผู้สูงอายุ รัฐบาลได้มีนโยบายส่งเสริมสนับสนุนอย่างเต็มที่โดยการออกกฎหมายเพื่อให้สอดคล้องกับกฎหมายรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 ที่ได้กำหนดให้รัฐบาลคุ้มครองสิทธิของผู้สูงอายุ โดยกำหนดไว้ในมาตรา 53 ว่าบุคคลซึ่งมีอายุเกินหกสิบปีบริบูรณ์ และไม่มีรายได้เพียงพอแก่การยังชีพ มีสิทธิได้รับความช่วยเหลือจากรัฐ ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ มาตรา 80 วรรคสอง รัฐต้องสงเคราะห์คนชรา ผู้ยากไร้ ผู้พิการหรือทุพพลภาพและผู้ด้อยโอกาส ให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีและพึ่งตนเองได้

กระทรวงศึกษาธิการ เห็นความสำคัญของผู้สูงอายุเป็นอย่างมาก ได้สนับสนุนให้ผู้สูงอายุได้รับสิทธิตามกฎหมาย จึงได้ออกประกาศกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องกำหนดหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขการคุ้มครอง การส่งเสริม การสนับสนุนผู้สูงอายุในการศึกษาและข้อมูลข่าวสาร ที่เป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตของผู้สูงอายุ เมื่อวันที่ 28 กันยายน 2547 โดยมีสาระสำคัญดังนี้ 1) จัดบริการข้อมูลข่าวสารให้ครอบคลุมการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย รวมทั้งการทำฐานข้อมูลทางการศึกษา และการฝึกอบรมสำหรับผู้สูงอายุ 2) สนับสนุนสื่อทุกประเภทให้มีรายการสำหรับผู้สูงอายุ 3) จัดบริการการศึกษาอย่างต่อเนื่องทั้งการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยให้แก่ผู้สูงอายุ 4) ส่งเสริมให้หน่วยงานศึกษา มีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมสำหรับผู้สูงอายุ 5) ส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ในชุมชนแก่ผู้สูงอายุ 6) คุ้มครองการผลิตสื่อ ความรู้และสื่ออิเล็กทรอนิกส์ให้แก่ผู้สูงอายุ 7) จัดทำหลักสูตรเกี่ยวกับผู้สูงอายุในการศึกษาขั้นพื้นฐานถึงอุดมศึกษาและ 8) ส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการผลิตงานวิจัยเพื่อเพิ่มพูนองค์ความรู้ด้านผู้สูงอายุ

สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย เป็นหน่วยงานสังกัดสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ มีบทบาทหน้าที่ในการจัดกระบวนการเรียนรู้ เพื่อให้เกิดสังคมแห่งการเรียนรู้และการพัฒนาที่ยั่งยืนโดยใช้รูปแบบการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย จัดและส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตให้กับประชาชนที่อยู่นอกระบบโรงเรียน ทั้งในด้านการศึกษาพื้นฐาน ด้านการศึกษาเพื่อพัฒนาอาชีพ ด้านการศึกษาเพื่อพัฒนาทักษะชีวิต และด้านการศึกษา

เพื่อพัฒนาสังคมและชุมชน อีกทั้งพระราชบัญญัติ การศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ได้กำหนดแนวทางการ จัดการศึกษาตลอดชีวิตในมาตรา 8 ไว้ว่า การจัดการ ศึกษา ให้ยึดหลักเป็นการศึกษาตลอดชีวิตสำหรับ ประชาชน เมื่อการศึกษาเป็นกระบวนการต่อเนื่อง ตลอดชีวิต ผู้สูงอายุก็ควรที่จะได้รับสิทธิตามกฎหมาย ในการได้รับการศึกษาด้วย กลุ่มผู้สูงอายุจึงเป็น กลุ่มเป้าหมายที่สำคัญในการจัดการศึกษานอก โรงเรียน การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ให้แก่ผู้สูงอายุ เพื่อ พัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุให้ดีขึ้น ซึ่งผู้สูงอายุ เป็นผู้ด้อยโอกาสทางการศึกษากลุ่มหนึ่ง สมควรที่จะ ได้รับสิทธิ หรือโอกาสทางการศึกษามากขึ้น เพราะจะ ทำให้ผู้สูงอายุมีศักยภาพในการเรียนรู้เพิ่มขึ้น ตลอดจน ทำให้ผู้สูงอายุ มีความรู้ ความสามารถในการดูแล ตนเองได้มากขึ้น จึงมีความจำเป็นต้องศึกษาวิจัย และ ทำการสำรวจสภาพปัญหา การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ ให้กับผู้สูงอายุ โดยนำผลการศึกษาดังกล่าวไปพัฒนา กิจกรรมการเรียนรู้ที่เน้นการมีส่วนร่วมของผู้สูงอายุ เพื่อให้การจัดกิจกรรมมีประสิทธิภาพและตอบสนองความ ต้องการของผู้สูงอายุมากที่สุด

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อสร้างรูปแบบการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ แบบมีส่วนร่วมสำหรับผู้สูงอายุ
2. เพื่อประเมินรูปแบบการจัดกิจกรรมการ เรียนรู้แบบมีส่วนร่วมสำหรับผู้สูงอายุ

วิธีดำเนินการวิจัย

1. สร้างรูปแบบการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ แบบมีส่วนร่วมสำหรับผู้สูงอายุ
2. ประเมินรูปแบบการจัดกิจกรรมการ เรียนรู้แบบมีส่วนร่วมสำหรับผู้สูงอายุ

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรในการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ ผู้สูงอายุที่เป็น สมาชิกชมรมผู้สูงอายุที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป และมี ภูมิลำเนาอยู่ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา กลุ่มตัวอย่าง แบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ตอบแบบสัมภาษณ์ เพื่อศึกษาสภาพปัญหาและความต้องการในการจัด กิจกรรมการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมสำหรับผู้สูงอายุ จำนวน 60 คน และกลุ่มตัวอย่างที่ใช้เพื่อการทดลอง ได้มาจากการสมัครเข้ารับการอบรมของผู้สูงอายุ ในเขต เทศบาลเมืองอโยธยา อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัด พระนครศรีอยุธยา 30 คนและที่อยู่ในชนบท ตำบล ชวัญเมือง อำเภอ บางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 30 คน รวมทั้งสิ้น 120 คน โดยใช้รูปแบบการทดลอง One-Group Pretest-Posttest Design มาเป็นแบบ แผนการทดลอง ในลักษณะศึกษาทดลองให้ Treatment ทั้ง 2 กลุ่ม (Kerlinger, F.N. 1986)

ตัวแปรที่ศึกษา

ตัวแปรที่ศึกษาได้แก่ รูปแบบการจัดกิจกรรม การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของผู้สูงอายุ และผลการ ประเมินรูปแบบการจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม สำหรับผู้สูงอายุในเขตเทศบาลเมืองอโยธยา อำเภอพระนครศรีอยุธยา และในเขตชนบทตำบล ชวัญเมือง อำเภอ บางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ประกอบด้วย 1) ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน 2) พฤติกรรม การเข้าร่วมกิจกรรมการเรียนรู้ 3) การปฏิบัติงานหรือ กิจกรรมกลุ่มและ 4) ความพึงพอใจ

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล เป็น แบบสัมภาษณ์ ประกอบด้วยข้อมูลส่วนตัวของกลุ่ม ตัวอย่าง แบบสัมภาษณ์เกี่ยวกับสภาพปัญหาและ ความต้องการทางการศึกษาหรือทางการเรียนรู้ของ

ผู้สูงอายุ แบบสัมภาษณ์คำถามปลายเปิดเกี่ยวกับความคิดเห็นของผู้สูงอายุ และข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของผู้สูงอายุ

การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยได้ดำเนินการจัดเก็บรวบรวมข้อมูล โดยการสัมภาษณ์ผู้สูงอายุที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง ด้วยตนเอง เริ่มดำเนินการตั้งแต่วันที่ 9 สิงหาคม-25 ตุลาคม 2552 แล้วนำแบบสัมภาษณ์ที่ได้มาตรวจสอบความถูกต้องครบถ้วนสมบูรณ์ และดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูล จากนั้นทำการทดลองรูปแบบการจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมสำหรับผู้สูงอายุทั้ง 2 กลุ่ม ระหว่างวันที่ 19 มกราคม 2553-26 กุมภาพันธ์ 2553

การวิเคราะห์ข้อมูล

1. ข้อมูลส่วนตัวของผู้ตอบแบบสัมภาษณ์ โดยการแจกแจงความถี่ และคำนวณค่าร้อยละแล้วนำเสนอในรูปของตารางประกอบคำบรรยาย
2. ข้อมูลที่เป็นปัญหาและความต้องการการจัดกิจกรรมการเรียนรู้สำหรับผู้สูงอายุ นำมาให้คะแนนเป็นรายชื่อ ตามเกณฑ์ที่กำหนดไว้ ใช้วิธีการวิเคราะห์โดยการหาค่าเฉลี่ย (Mean) และหาค่าความเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D) เป็นรายชื่อ รายด้าน และโดยรวม
3. ประเมินผลการทดลอง จากแบบทดสอบก่อนเรียน - หลังเรียน, แบบสังเกตพฤติกรรมการเรียนรู้แบบบันทึกผลการปฏิบัติงานหรือกิจกรรมกลุ่ม และแบบสอบถามความพึงพอใจ โดยการแจกแจงความถี่ หาค่าร้อยละ (%) ค่าเฉลี่ย (Mean) ค่าความเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) และการทดสอบค่าที (t-test)

ผลการวิจัย

1. ผลการสร้างรูปแบบการจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมสำหรับผู้สูงอายุ มี 5 ขั้นตอน

ประกอบด้วยขั้นการมีส่วนร่วมในการวางแผน ขั้นเตรียมการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ ขั้นการออกแบบ การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ ขั้นการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ และขั้นการประเมินผลการเรียนรู้

2. ผลการประเมินรูปแบบการจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมสำหรับผู้สูงอายุ พบว่า

2.1 ผู้สูงอายุในเขตเทศบาลเมืองอโยธยา อำเภอพระนครศรีอยุธยา และผู้สูงอายุที่อยู่ในชนบท ตำบลขวัญเมือง อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนหลังเรียนสูงกว่าก่อนเรียนอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01

2.2 ผู้สูงอายุในเขตเทศบาลเมืองอโยธยา อำเภอพระนครศรีอยุธยา มีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนก่อนเรียนสูงกว่าผู้สูงอายุที่อยู่ในชนบทตำบลขวัญเมือง อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยาอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 และมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนหลังเรียนสูงกว่าผู้สูงอายุที่อยู่ในชนบทตำบลขวัญเมือง อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยาอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

3. ผลการสังเกตพฤติกรรมการเข้าร่วมกิจกรรมการเรียนรู้ของผู้สูงอายุในเขตเทศบาลเมืองอโยธยา อำเภอพระนครศรีอยุธยา และผู้สูงอายุที่อยู่ในชนบท ตำบลขวัญเมือง อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พบว่า

3.1 ผู้สูงอายุในเขตเทศบาลเมืองอโยธยา อำเภอพระนครศรีอยุธยา มีพฤติกรรมการเข้าร่วมกิจกรรมการเรียนรู้ ทั้ง 5 ด้าน โดยเรียงตามลำดับค่าเฉลี่ยจากมากไปหาน้อย ได้แก่ การตอบคำถาม การแสดงความคิดเห็น การให้ความร่วมมือ ความรับผิดชอบ และความกระตือรือร้น ผ่านเกณฑ์ ร้อยละ 80 ขึ้นไป

3.2 ผู้สูงอายุที่อยู่ในชนบท ตำบลขวัญเมือง อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีพฤติกรรมการเข้าร่วมกิจกรรมการเรียนรู้ ทั้ง 5 ด้าน โดยเรียงตามลำดับค่าเฉลี่ยจากมากไปหาน้อย ได้แก่ ความรับผิดชอบ การให้ความร่วมมือ การตอบคำถาม การแสดงความคิดเห็น และความกระตือรือร้น ผ่านเกณฑ์ร้อยละ 80 ขึ้นไป

4. ผลการประเมินการปฏิบัติงานหรือกิจกรรมกลุ่มของผู้สูงอายุในเขตเทศบาลเมืองอโยธยา อำเภอพระนครศรีอยุธยา และผู้สูงอายุที่อยู่ในชนบท ตำบลขวัญเมือง อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พบว่า

4.1 ผู้สูงอายุในเขตเทศบาลเมืองอโยธยา อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีการปฏิบัติงานหรือกิจกรรมกลุ่ม ทั้ง 6 ด้าน ผ่านเกณฑ์ร้อยละ 80 ขึ้นไป โดยเรียงตามลำดับค่าเฉลี่ยจากมากไปหาน้อย ดังนี้ การปฏิบัติงานตามขั้นตอน การรายงานผล การตรงต่อเวลา การประเมินชิ้นงาน กระบวนการวางแผน และการเตรียมวัสดุอุปกรณ์

4.2 ผู้สูงอายุที่อยู่ในชนบท ตำบลขวัญเมือง อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีการปฏิบัติงานหรือกิจกรรมกลุ่ม ทั้ง 6 ด้าน ผ่านเกณฑ์ร้อยละ 80 ขึ้นไป โดยเรียงตามลำดับค่าเฉลี่ยจากมากไปหาน้อยดังนี้ การประเมินชิ้นงาน การเตรียมวัสดุอุปกรณ์ กระบวนการวางแผน การตรงต่อเวลา การรายงานผล และการปฏิบัติงานตามขั้นตอน

5. ผลการศึกษาความพึงพอใจของผู้สูงอายุที่มีต่อการจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของผู้สูงอายุ พบว่า

5.1 ผู้สูงอายุที่อยู่ในเขตเทศบาลเมืองอโยธยา อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีความพึงพอใจต่อการจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบมี

ส่วนร่วมของผู้สูงอายุ โดยรวมอยู่ในระดับมากที่สุด 23 รายการ และมีความพึงพอใจต่อการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ อยู่ในระดับมาก 5 รายการ

5.2 ผู้สูงอายุที่อยู่ในชนบท ตำบลขวัญเมือง อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีความพึงพอใจต่อการจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของผู้สูงอายุ โดยภาพรวมอยู่ในระดับมากที่สุด 22 รายการ และมีความพึงพอใจต่อการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ อยู่ในระดับมาก 6 รายการ

5.3 ผลการเปรียบเทียบความพึงพอใจระหว่างผู้สูงอายุที่อยู่ในเขตเทศบาลเมืองอโยธยา อำเภอพระนครศรีอยุธยา กับผู้สูงอายุที่อยู่ในชนบท ตำบลขวัญเมือง อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยรวมอยู่ในระดับมากที่สุด ($\bar{X} = 4.33$) ส่วนผู้สูงอายุที่อยู่ในชนบท ตำบลขวัญเมือง อำเภอบางปะหัน มีค่าเฉลี่ยความพึงพอใจเกี่ยวกับการจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม โดยภาพรวมอยู่ในระดับมากที่สุด ($\bar{X} = 4.32$)

สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

จากการศึกษาเรื่องรูปแบบการจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมสำหรับผู้สูงอายุ อภิปรายผลการวิจัย ดังนี้

1. ผลการสร้างรูปแบบการจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมสำหรับผู้สูงอายุ พบว่ารูปแบบการจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมสำหรับผู้สูงอายุ ทั้ง 5 ชั้น ได้แก่ การมีส่วนร่วมวางแผนการเตรียมการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ การออกแบบการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ การจัดการกิจกรรมการเรียนรู้ และการประเมินผล การเรียนรู้ มีความเหมาะสมและมีความเป็นไปได้ในการนำไปจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมสำหรับผู้สูงอายุ ทั้งในเมืองและในชนบท

2. ผลการประเมินรูปแบบการจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมสำหรับผู้สูงอายุ พบว่า

2.1 ผู้สูงอายุในเขตเทศบาลเมืองอโยธยา อำเภอพระนครศรีอยุธยา และผู้สูงอายุในชนบทตำบลขวัญเมือง อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนหลังเรียนสูงกว่าก่อนเรียนอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01 และผู้สูงอายุในเขตเทศบาลเมืองอโยธยามีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนก่อนเรียนสูงกว่าในชนบท อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01 และหลังเรียนสูงกว่าอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของสุวัฒน์ วัฒนวงศ์ ได้ศึกษาเรื่อง การวิจัยและประเมินผลการศึกษาผู้ใหญ่ และแนวคิดของมัลคอล์ม โนลส์ (Malcolm S. Knowles) ที่ว่า ผู้ใหญ่จะเรียนรู้ได้ดี ถ้าสิ่งที่เรียนนั้นตรงกับความสนใจและความต้องการของผู้ใหญ่ เรียนในเรื่องที่เกี่ยวกับสถานการณ์ในชีวิตจริงของผู้ใหญ่ หรือเป็นการเรียนรู้ตามสถานการณ์ในชีวิตจริง การจัดกิจกรรมการเรียนรู้สำหรับผู้สูงอายุ ถ้าจะให้ประสบความสำเร็จต้องคำนึงถึงปัญหา และความต้องการของผู้สูงอายุ เพื่อจัดกิจกรรมการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการ และประสบการณ์ของผู้สูงอายุ ตลอดถึงสภาพความแตกต่างระหว่างบุคคล เมื่อนำมาจัดกิจกรรมการเรียนรู้ ทำให้ผู้สูงอายุมีความสนใจ เกิดพึงพอใจในการเข้าร่วมกิจกรรม และให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี จึงส่งผลให้ผู้สูงอายุมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนหลังเรียนสูงกว่าก่อนเรียนแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ที่ระดับ 0.01

2.2 ผลการสังเกตพฤติกรรมกรเข้าร่วมกิจกรรมการเรียนรู้ของผู้สูงอายุในเขตเทศบาลเมืองอโยธยา อำเภอพระนครศรีอยุธยา และผู้สูงอายุที่อยู่ในชนบทตำบลขวัญเมือง อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พบว่า ผู้สูงอายุในเขตเทศบาลเมือง

อโยธยา อำเภอพระนครศรีอยุธยา และผู้สูงอายุที่อยู่ในชนบท ตำบลขวัญเมือง อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีพฤติกรรม การเข้าร่วมกิจกรรมการเรียนรู้ ทั้ง 5 ด้าน ได้แก่ ความกระตือรือร้น ความรับผิดชอบ การให้ความร่วมมือ การแสดงความคิดเห็น และการตอบคำถาม ผ่านเกณฑ์ร้อยละ 80 ขึ้นไป ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ บัตเลอร์ (Butler.) ได้ศึกษาเรื่อง ความคิดเห็นของผู้สูงอายุ และคณาจารย์มหาวิทยาลัย เกี่ยวกับปัจจัยด้าน การเรียนของผู้สูงอายุ และสอดคล้องกับงานวิจัยของสุวัฒน์ วัฒนวงศ์ ได้ศึกษาเรื่อง การวิจัยและประเมินผลการศึกษาผู้ใหญ่ และแนวคิดของมัลคอล์ม โนลส์ (Malcolm S. Knowles) ที่ว่าผู้ใหญ่จะเรียนรู้ได้ดีถ้าสิ่งที่เรียนนั้นตรงกับความสนใจและความต้องการของผู้ใหญ่ เรียนในเรื่องที่เกี่ยวกับสถานการณ์ในชีวิตจริงของผู้ใหญ่หรือเป็นการเรียนรู้ตามสถานการณ์ในชีวิตจริง การจัดกิจกรรมการเรียนรู้สำหรับผู้สูงอายุ ถ้าจะให้ประสบความสำเร็จต้องคำนึงถึงปัญหา และความต้องการของผู้สูงอายุ เพื่อจัดกิจกรรมการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการ และประสบการณ์ของผู้สูงอายุ ตลอดถึงสภาพความแตกต่างระหว่างบุคคล อาจเป็นเพราะว่ารูปแบบการจัดกิจกรรม การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมสำหรับผู้สูงอายุเป็นรูปแบบที่ไม่สลับซับซ้อน เข้าใจง่ายทุกขั้นตอน และแต่ละขั้นตอนมีกิจกรรมที่ให้ความสำคัญกับการส่งเสริมและให้ความรู้กับผู้สูงอายุ จึงส่งผลให้ผู้สูงอายุมีความพึงพอใจในรูปแบบและมีพฤติกรรมกรเข้าร่วมกิจกรรมที่ผ่านเกณฑ์ร้อยละ 80 ขึ้นไป

3. ผลการประเมินการปฏิบัติงานหรือกิจกรรมกลุ่มของผู้สูงอายุในเขตเทศบาลเมืองอโยธยา อำเภอพระนครศรีอยุธยา และผู้สูงอายุที่อยู่ในชนบท ตำบลขวัญเมือง อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พบว่า ผู้สูงอายุในเขตเทศบาลเมืองอโยธยา อำเภอ

พระนครศรีอยุธยา และผู้สูงอายุ ที่อยู่ในชนบท ตำบลขวัญเมือง อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีการปฏิบัติงานหรือกิจกรรมกลุ่ม ทั้ง 6 ด้าน คือด้านกระบวนการวางแผน ด้านการเตรียมวัสดุอุปกรณ์ ด้านการปฏิบัติงาน ด้านการประเมินชิ้นงาน ด้านการตรงต่อเวลา และด้านการรายงานผล ผ่านร้อยละ 80 ขึ้นไป ซึ่งสอดคล้องกับผลการวิจัยของปฐม นิคมานนท์ ที่กล่าวถึงการเรียนรู้ของผู้ใหญ่หรือการเรียนรู้ของผู้สูงอายุไว้ว่า ผู้สูงอายุจะเรียนรู้ได้ดี ด้วยเหตุผลเหล่านี้คือ เมื่อมีความต้องการที่จะเรียน เมื่อรู้สึกรู้ว่ามีความจำเป็น สิ่งที่เราเรียนมีความสัมพันธ์หรือสอดคล้องกับประสบการณ์เดิม ได้ลงมือกระทำ ได้เรียนจากสภาพปัญหาที่เป็นจริง บรรยากาศสภาพแวดล้อมที่เป็นกันเอง ใช้วิธีการเรียน ใช้กิจกรรมและวิธีการหลายๆ อย่าง ได้ทราบจุดประสงค์ของการเรียนชัดเจน ได้รับการชี้แนะที่เหมาะสมไม่ใช่คะแนนหรือเกรด และสอดคล้องกับแนวคิดของเปาโล แฟร์ (Paulo Freire.) ว่าหัวใจสำคัญของแนวคิดทางการศึกษาผู้ใหญ่มีลักษณะแนวมนุษยนิยม คือ เป็นการกระตุ้นให้ผู้เรียนตระหนักถึงความจริงว่า ตัวผู้เรียนจะต้องเรียนรู้ด้วยตนเอง และควรเรียนรู้อย่างผู้มีความกระตือรือร้น (Active Participant) คือ ไม่ใช่เป็นเพียงการนั่งเฉยเพื่อรับฟังอย่างเดียว หรือให้ผู้เรียนต้องเชื่อฟังและปฏิบัติตามทุกอย่าง และยังได้เสนอแนวคิดและหลักการไว้อีกว่า ไม่มีใครสอนใครได้ ไม่มีใครเรียนรู้ตามลำพังได้ และบุคคลเรียนรู้ร่วมกันโดย การปฏิสัมพันธ์กับโลกของตน ข้อเสนอแนะดังกล่าว เป็นการจัดประสบการณ์การเรียนรู้ให้แก่ผู้ใหญ่ให้เรียนรู้ด้วยตนเอง ให้ผู้ใหญ่มีความเชื่อมั่น และมั่นใจในสมรรถภาพของตนเองที่จะเรียนรู้ และแก้ไขปัญหาต่างๆ ได้ด้วยตนเอง จึงส่งผลให้ผู้สูงอายุมีการปฏิบัติงานหรือกิจกรรมกลุ่มทั้ง 6 ด้านผ่านเกณฑ์ร้อยละ 80 ขึ้นไป

4. ผลการศึกษาความพึงพอใจของผู้สูงอายุที่มีต่อการจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของผู้สูงอายุ พบว่าผู้สูงอายุที่อยู่ในเขตเทศบาลเมืองอโยธยา อำเภพระนครศรีอยุธยา และผู้สูงอายุที่อยู่ในชนบทตำบลขวัญเมือง อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีความพึงพอใจต่อการจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของผู้สูงอายุอยู่ในระดับมากที่สุด ซึ่งสอดคล้องกับผลการวิจัยของ Barrow and Smith. ที่กล่าวถึงทฤษฎีกิจกรรมทางสังคม (Activity Theory) ที่ว่าผู้สูงอายุที่มีกิจกรรมสูง จะมีการปรับตัวได้ดี ทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจ สังคม ถ้าบุคคลดำรงกิจกรรมทางสังคมไว้ได้ ก็จะเป็นผู้ที่มีความพึงพอใจในชีวิตสูง มีความมั่นใจและมีภาพลักษณ์เกี่ยวกับตัวเองที่ดี ทำให้มองโลกในแง่ดี มีชีวิตชีวาไม่เหตุนุ่ ผู้สูงอายุจึงมีความต้องการที่จะเข้าร่วมกิจกรรมเพื่อความ สุข และเพื่อการมีคุณภาพชีวิตที่ดี และสอดคล้องกับผลการวิจัยของ Markides and Martin. ตัวแปรที่สามารถทำนายความพึงพอใจในชีวิตผู้สูงอายุได้ดีที่สุดคือ กิจกรรม และสุขภาพทั้งทางร่างกาย สังคม และจิตใจ สามารถปรับตัวได้ดี จึงส่งผลให้ผู้สูงอายุมีความพึงพอใจต่อการจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของผู้สูงอายุ และผู้สูงอายุมีส่วนร่วมในกิจกรรมการเรียนรู้ได้มากที่สุด

ข้อเสนอแนะ

การวิจัยครั้งนี้มีข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ และข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

1.1 ด้านรูปแบบการจัดกิจกรรมการเรียนรู้สำหรับผู้สูงอายุ ควรมีการส่งเสริมให้ผู้เกี่ยวข้องสนับสนุนการจัดกิจกรรมสำหรับผู้สูงอายุโดยการเปิดโอกาสให้ผู้สูงอายุมีส่วนร่วมในการออกแบบการจัด

กิจกรรมการเรียนรู้มากขึ้น สำหรับผู้สูงอายุที่อยู่ในเขตเทศบาลและในเขตชนบท ควรมีการเสริมสร้างศักยภาพขององค์กร หน่วยงานที่สนับสนุนการจัดกิจกรรมของชมรมผู้สูงอายุให้มีความต่อเนื่อง หลากหลายรูปแบบ นอกเหนือจากการฝึกอบรม การประชุมสัมมนาที่มักจะจัดกันอยู่เสมอ ควรเปิดโอกาสให้ผู้สูงอายุได้มีโอกาสเรียนรู้จากการฝึกปฏิบัติจริง การศึกษาดูงานแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับผู้สูงอายุด้วยกัน การจัดกิจกรรมนันทนาการ การบูรณาการเนื้อหาที่จำเป็นต่อทักษะชีวิตในทุกๆ ด้านในการจัดกิจกรรมแต่ละครั้งที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้ โดยในการออกแบบการจัดกิจกรรมการเรียนรู้สำหรับผู้สูงอายุทั้งในเขตเทศบาลและในเขตชนบท ควรให้ผู้สูงอายุได้มีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนโดยคำนึงถึงประสบการณ์ของผู้สูงอายุ สภาพปัญหาและความต้องการของผู้สูงอายุ ตลอดจนสภาพความแตกต่างระหว่างบุคคลด้วย

1.2 ด้านการพัฒนาศักยภาพในการเรียนรู้ของผู้สูงอายุที่เข้าร่วมกิจกรรมการเรียนรู้ ควรมีการเตรียมความพร้อมและเสริมสร้างศักยภาพด้านทักษะการเรียนรู้ที่จำเป็นในการเข้าร่วมกิจกรรม การเรียนรู้ของผู้สูงอายุ และจัดหาสื่อวัสดุอุปกรณ์การเรียนการสอนที่จำเป็นและเหมาะสมสำหรับผู้สูงอายุ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตชนบท ควรมีการเสริมสร้างทักษะการเรียนรู้ เช่น ทักษะด้านการพูด การฟัง การอ่าน การเขียน ตลอดจนการจัดหาสื่อที่จะช่วยให้ผู้สูงอายุได้มีโอกาสเข้าถึงข่าวสารข้อมูลที่จำเป็น ในขณะที่เดียวกันการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ควรจัดหาสื่อ วัสดุ อุปกรณ์การเรียนการสอนที่เหมาะสมและหลากหลาย เช่น สื่อที่มีขนาดใหญ่เห็นได้ชัดเจน หยิบจับได้ง่ายและสะดวก มีการนำบุคคล ในสถานที่มาใช้เป็นสื่อการเรียนรู้ด้วย เป็นต้น

1.3 ด้านการนำความรู้และประสบการณ์ของผู้สูงอายุมาใช้ในการจัดการความรู้และจัดกิจกรรม

การเรียนรู้สำหรับผู้สูงอายุตลอดจนบุคคลอื่นๆ ในชุมชน ควรมีการนำองค์ความรู้ของผู้สูงอายุซึ่งมีอยู่มากมายหลายด้าน มาส่งเสริมและสนับสนุนให้มีบทบาทในการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ให้กับผู้สูงอายุด้วยกัน ตลอดจนบุคคลในชุมชน เพื่อเป็นการสืบสาน สืบทอดองค์ความรู้ที่มีอยู่ไว้ต่อไป และเป็นการให้ความสำคัญต่อผู้สูงอายุด้วย

2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ควรมีการศึกษาและพัฒนารูปแบบการจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมสำหรับผู้สูงอายุหลายๆ รูปแบบเพื่อนำมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับการจัดการเรียนรู้สำหรับผู้สูงอายุต่อไป

2.2 ควรมีการศึกษาถึงปัจจัยที่เอื้อต่อการจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมสำหรับผู้สูงอายุ โดยศึกษาตามบริบทของชุมชนทั้งในเขตเทศบาลและในเขตชนบท เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในการวางแผนจัดกิจกรรมการเรียนรู้สำหรับผู้สูงอายุ

2.3 ควรมีการศึกษาเกี่ยวกับแรงจูงใจของผู้สูงอายุในการเข้าร่วมกิจกรรมการเรียนรู้กับชมรมผู้สูงอายุ และการแสวงหาความรู้ของแต่ละบุคคล เพื่อนำไปสู่การออกแบบการจัดกิจกรรม การเรียนรู้ที่เหมาะสมสำหรับผู้สูงอายุต่อไป

2.4 ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบการจัดกิจกรรมการเรียนรู้สำหรับผู้สูงอายุในรูปแบบต่างๆ ที่หน่วยงานภาครัฐ องค์กรเอกชน และชมรมผู้สูงอายุได้จัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ เพื่อพัฒนารูปแบบใหม่ๆ ที่เหมาะสมกับผู้สูงอายุซึ่งจะเป็นประโยชน์สำหรับผู้เกี่ยวข้องในการนำไปใช้จัดกิจกรรมการเรียนรู้สำหรับผู้สูงอายุในแต่ละพื้นที่

2.5 ควรมีการศึกษาวิจัยเพื่อหารูปแบบในการสร้างโปรแกรมส่งเสริมการเรียนรู้สำหรับผู้สูงอายุเป็นรายบุคคล เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้สูงอายุได้มีโอกาส

เลือกเรียนตามความสนใจ ความต้องการและความ
สะดวกของแต่ละบุคคล โดยให้สมาชิกในครอบครัวมี
ส่วนร่วมในการส่งเสริม สนับสนุนการเรียนรู้ของ
ผู้สูงอายุด้วย

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยนี้ ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัย จาก
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

บรรณานุกรม

- ปฐุม นิคมานนท์. (2532). **ปรัชญาและหลักการการศึกษานอกระบบ**. เอกสารการสอนชุด วิชาการศึกษา
ตลอดชีวิตและการศึกษานอกระบบ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรไทย.
- สำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้ง. (2550). **รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550**. กรุงเทพฯ:
คณะกรรมการการประชามติ สภาร่างรัฐธรรมนูญ.
- สำนักบริหารงานการศึกษานอกโรงเรียน. (2547). **ประกาศกระทรวงศึกษาธิการเรื่องกำหนดหลักเกณฑ์วิธีการ
และเงื่อนไขการคุ้มครองการส่งเสริมการสนับสนุนผู้สูงอายุในการศึกษาและข้อมูลข่าวสาร**.
กรุงเทพฯ: สำนักบริหารงานการศึกษานอกโรงเรียน.
- สำนักงานปฏิรูปการศึกษา (สปศ.). (2543). **พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542**. กรุงเทพฯ:
โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- สุวัฒน์ วัฒนวงศ์ (2545). **จิตวิทยาเพื่อการฝึกอบรมผู้ใหญ่**. กรุงเทพฯ: เอ็กซ์เปอร์เน็ต.
- Barrow,G.M. and Smith, P.A. 19798. *Aging Ageism and Society*.St. Paul,Minn: West.
- Butler, R.N. (1992). "Successful Aging and the Role of the Life Review." *Journal of*
- Freire, Paulo *Pedagogy of the Opressed*. (1981). *Translated by Romas*. New York: Continuum.
- Kerlinger, F.N. (1986). *Foundations of behavioral research* (3rd ed.). Fort Worth:Holt Rinehart and Winston.
- Markides,K.S.;& H.W. Martin. (1979). *A Causal Model of Life Satisfaction Among the Elderly*.
Journal of Gerontology. 34: 86-93.